

CARDIGOS, Isabel David; Paulo Jorge CORREIA: *Catálogo dos contos tradicionais portugueses (coas versoes análogas dos países lusófonos)*. Dos volúmenes. CEAO da Universidade do Algarve / Edicioes Afrontamento, 2015, 953 p. y 895 p.

Catálogo dos contos tradicionais portugueses

Camiño NOIA CAMPOS

Universidade de Vigo

A colección de contos orais alemáns (*Kinder- und Haumärchen*) dos irmáns Jacob e Wilhelm Grimm de 1812 foi introducida en España polo marllorquín Marià Aguiló (1825-1897) nunha edición francesa. E, seguindo o seu exemplo, inicia el tamén a recolla de contos orais (*rondallas*) de Mallorca, que remata o ano 1841;¹ o primeiro en facer unha colectánea na área peninsular. O éxito dos contos de Grimm será a espoleta que esperte o interese pola narrativa oral e poña en marcha novas recollas en diversos países europeos, na segunda metade do século XIX.

Mais, ao deixar inédita a súa colección de contos, Aguiló non foi recoñecido polo seu labor pioneiro. Levará a fama o romanista Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) que en 1853 publica o artigo «Cuentos infantiles (rondallas) en Cataluña», na *Gaceta de Barcelona*, o mesmo ano que saca o libro *Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos*.

En Portugal, as primeiras coleccións de narrativa oral aparecen no derradeiro cuarto do século XIX feitas por filólogos e antropólogos. Adolfo Coelho (1847-1919) foi o primeiro en publicar coleccións de narrativa oral: *Contos populares portugueses* (1879), *Contos Nacionais para Crianças* (1882) e *Contos Nacionais do Povo Português* (1883). Séguenlle Zófimo José Consiglieri Pedroso (1851-1910) cunha colección de contos editada en inglés (*Portuguese Folktales*) en 1882 e Teófilo Braga (1843-1924), que en 1867 publicara unha antoloxía de cantigas populares (*Cancioneiro popular*), saca en 1883 *Contos Tradicionais do Povo Português*. Coa aparición desas colectáneas a recolla de literatura oral esténdese polo territorio portugués, en varios casos por cregos nas súas parroquias. Ese foi o caso de Ataíde de Oliveira (1842-1915) que colecta dous volumes de *Contos Tradicionais do Algarve*, publicados en 1900 e 1905. Tamén revistas importantes como a *Revista Lusitana* (1887-1943), *A Tradição* (1899-1904) e a *Revista do Minho* (1885-1914) contribúen a publicar mostras da literatura oral, contos en especial. Publicacións que van cambiar a concepción dos académicos sobre a literatura de tradición oral, mostrando «que esas formas, até entón consideradas apenas como jogos pueris de imaginação e grosseiras prácticas de gentes incultas, eram a final resíduos de um remotíssimo e venerável patrimonio [...], obliterado pela cultura latina e pela assimilação cristã», como escribe Ernesto Veiga de Oliveira na edición de 1995 dos *Contos populares portugueses* de Coelho.

No século vinte, o interese pola narrativa oral continúa en Portugal coas recollas de etnotextos en concellos e parroquias, algunhas das cales acaban publicadas co financiamento das cámaras, especialmente na zona Sur de Portugal. É importante polo número de contos a colectánea *Contos populares e lendas* feita

---

¹ Permanece inédita ata que o profesor Jaume Guiscafrè, tamén mallorquín, estuda e clasifica os contos na súa tese de doutoramento, e publica a colección en 2008 co título *El rondallari Aguiló*, cun estenso estudo introdutorio.

por José Leite de Vasconcelos, na que conseguiu xuntar máis de mil, e que deixou inédita. Foi organizada e publicada en dous volumes, en 1964 e 1969, por Alda da Silva Soromenho e Paulo Caratão Soromenho. Hai que citar tamén a monografía antropolóxica de *Monsanto* feita por Maria Leonor Carvalho Buescu en 1958 e recoñecer o traballo de Viegas Guerreiro, artífice do que sería o Centro de Tradições Populares Portuguesas, que organizou un importante arquivo de literatura oral do que saíron varias obras, a máis importante foi a colección organizada tamén polos folcloristas Da Silva Soromenho e Caratão Soromenho, *Contos populares portugueses inéditos*, publicada en dous volumes en 1984 e 1986.

Esas e outras obras gardadas en bibliotecas e institucións locais foi a base do ambicioso proxecto de catalogación emprendido por Isabel Cardigos en 1996, no que desde 1997 colabora o licenciado en Antropoloxía Paulo Correia, ao comprobar a ausencia de mencións de contos portugueses no catálogo internacional *The Types of Folk-Tales* de Antti Aarne e Stith Thompson (AT). O proxecto de catalogación, financiado durante tres anos pola Fundação para a Ciência e Tecnologia (FCT), insírese no Centro de Estudos Ataíde Oliveira (CEAO), creado en 1995 por José J. Dias Marques e Cardigos na Universidade do Algarve para a recolla da Literatura Oral. Está investigadora, que dirixirá o Centro ata a xubilación en 2014, organiza con Paulo Correia un «Arquivo de narrativa tradicional portuguesa» (APFT), que despois de oito anos de investigación bibliográfica, de análise e clasificación de etnotextos, publicados e inéditos, conseguiu rexistar perto de 7.000 versións en fichas individuais cos datos da súa localización e o número de clasificación. Hai contos abondo para facer un catálogo e en 2006 Cardigo publica o *Catalogue of Portuguese Folktales*, coa colaboración de Correia, na Academia Scientiarum Fennica de Helsinki, en inglés, para que os contos portugueses cheguen a ser coñecidos en todo o mundo. É o terceiro catálogo publicado no ámbito peninsular, despois dos catro volumes do *Catálogo tipológico del cuento folklórico español* de Julio Camarena e Maxime Chevalier, que ficou inconcluso, e do *Índex tipològic de la rondalla catalana* de Carme Oriol e Josep M. Pujol de 2003.²

Seguindo a estrutura do AT na edición de 1981, a comunmente utilizada nos índices de narrativa oral, a idea dos investigadores do CEAO foi a de inserir no seu catálogo a totalidade dos contos que tiñan recollidos no Arquivo ou, polo menos, o maior número. E, como xa fixera Julio Camarena no *Catálogo tipológico del cuento folklórico español*, ademais de utilizar a última versión do catálogo *The Types of International Folktales* (ATU) feita por Hans-Jörg Uther en 2004, co que clasificaron a meirande parte dos contos, Cardigos e Correia buscaron un número noutros catálogos para os contos que non atoparan catalogación en ATU. E foron buscar ao AT e a catálogos rexionais de diferentes países. Caso de non atopar un número adecuado ao conto en ningún deles, aqueles contos dos que tiñan dúas ou máis versións, foron clasificados cun novo número «Cardigos».

Con ese método están case clasificadas as sete mil versións recollidas no continente e nas illas de Madeira e Azores. E, ademais dos clasificados con ATU, no *Catalogue of Portuguese Folktales*, hai cincuenta tipos rescatados de AT, que foran suprimidos ou integrados en tipos misceláneos por Uther; vinte e tres clasificados con tipos propostos por Camarena e Chevalier; nove cos do catálogo español de

² A versión inglesa, *Index of Catalan Folktales*, aparecerá en 2008, tamén na Academia Scientiarum Fennica de Helsinki.

Ralph S. Boggs; sete co catálogo de contos hebreos de Heda Jason e cinco co de contos mexicanos de Stanley Robe. Cento setenta e sete para os que non atoparon clasificación en ningún catálogo levan un número «Cardigos».

A publicación do *Catalogue* acadou o obxectivo proposto de dar a coñecer os contos portugueses aos folcloristas do mundo. Mais cumpría continuar a traballar no proxecto formulado por Paulo Correia de catalogar os contos dos diversos países lusófonos. E, con novo financiamento da Fundação, Correia, experto en clasificar etnotextos, puido coa axuda de «tarefeiros» (xente que traballaba por horas) transcribir e clasificar novas coleccións de narrativa oral portuguesas e de países lusófonos (Brasil, Cabo Verde, Mozambique, Angola, Guinea-Bissau, Timor Leste...) que chegaban en gravacións, en cintas e CDs, ao CEAO, que era xa un centro reconecido de referencia en Europa. Analizáronse e clasificáronse centos de versións de narrativa oral que foron ampliando o Arquivo Portugués do Conto Tradicional (APCT) ata perto de 9500. A falta de recursos nos anos máis difíciles da crise financeira de Portugal demorou a conclusión do catálogo ata o ano 2014. Mais, os folcloristas do CEAO non buliron a levalo ao prelo, revisárono durante varios meses máis ata dar por concluídos en 2015 os dous grosos volumes de que consta o *Catálogo dos Contos Tradicionais Portugueses* (CCTP) con versións dos países lusófonos, que sae á luz en 2016 coa axuda do Instituto de Estudos de Literatura Tradicional (IELT), do Fondo para a Ciéncia e a Tecnoloxía (FCT) e da Facultade de Ciéncias Sociais e Humanas da Unversidade do Algarve.

O primeiro volume de 953 páxinas, con cinco máis de mapas dos países da lusofonía, recolle en 1011 tipos os 9500 contos portugueses que garda o *Arquivo do Contos Tradicionais portugueses* (ACTP) e un número indeterminado de versións procedentes de países lusófonos. Estas non levan numeración de arquivo, teñen só a indicación do lugar de onde proceden, nas seccións correspondentes: Africanas, brasileiras, da India e de «Timor Leste». Hai outra sección para as versións literarias do tipo e varias páxinas de bibliografía actualizada.

Como no catálogo inglés de 2006, a meirande parte dos contos están clasificados con tipos ATU mais, neste, o número de catálogos que aparecen con tipos propios pasou de cinco a dezaioito. Hai cincuenta e oito rescatados de AT, trinta e tres tirados dos catros volumes de Camarena-Chevalier (Ca-Ch), quince do *Catálogo de contos galegos* (Noia), oito dos de Boggs e Jason, cinco dos de Robe, Hansen e González Sanz (Gonz), tres do catálogo francés (Del-Te), dous do sefardita (Habucha) e do de contos persas (Marz), e un tipo de cada un destes catálogos de contos: rusos (Andreiev), belgas franceses (Laport), belgas flamencos (Meyer), búlgaros (Roth), xudeo-persas (Soroudi) e *exempla* medievais (Tubach). Pola contra, os cento setenta e sete tipos «Cardigos» que había na primeira versión de 2006 reducíronse a noventa e catro, agora «Cardigos-Correia» (Car-Co). Son en total douscentos corenta e catro tipos ‘non ATU’, só vinte e sete máis que na edición inglesa. O que mostra que, malia ter aumentado o número de tipos e de catálogos «rexionais» (na terminoloxía folclórica), a redución de contos clasificados con «Cardigos» moderou o aumento. Concordando con Paulo Correia, eu tamén considero que a utilización de catálogos de diferentes áreas lingüísticas na clasificación de contos ten moita importancia porque, como el di «dão pistas para correspondências com contos de espaços lingüístico-culturais distintos» o que permite trazar posibles percorridos de cada conto.

O volume leva tres índices: un de tipos 'non ATU' repartidos polos respectivos catálogos dos que se tiraron, un «índice remissivo» que dá a listaxe de motivos que compoñen os contos e un terceiro coa listaxe dos concellos de Portugal, das illas de Madeira e das Azores, de onde proceden os contos. Unha importante base de datos que facilitará a elaboración de novos traballos, como o trazado de mapas coa distribución das distintas versións nos lugares da recolla nos que se poderá seguir o percorrido de cada versión, ou outros traballos de narrativa comparativa entre diferentes áreas lingüísticas.

O segundo volume do *Catálogo*, que ten 895 páxinas, é unha antoloxía de seiscentas dezaoto versións dos contos-tipo clasificados no primeiro volume. Son unicamente versións procedentes de Portugal e das rexións autónomas. Nas primeiras páxinas do libro, preséntase a distribución de textos polos vinte distritos do territorio portugués, que nos mostran como a meirande cantidade de versións pertencen ós concellos do sur, do centro e mesmo do este, en comparación coas escasas aparicións dos concellos do Norte. A razón pode estar na escaseza de antoloxías de narrativa oral da rexión Minhota mais tamén se debe á falta dunha recolla da oralidade por parte deo CEAO debida á distancia de Faro co Norte. Outro dos aspectos que me sorprende do *Catálogo dos Contos Tradicionais Portugueses* é a abundancia de contos maravillosos que ten, unha modalidade de contos practicamente perdidos da oralidade no resto de países da península.

Para rematar, quero engadir que para quen nos dedicamos á catalogación e ao estudo do conto folclórico nas distintas áreas lingüísticas da península ibérica, ou fóra, como no caso de Francia, Grecia, Israel, Brasil e Alemaña, o CEAO foi desde hai anos, grazas á dedicación desinteresada de Isabel Cardigos e Paulo Correia, un centro de acollida a onde iamos buscar información e resolver dúbidas. O CEAO ten acollido folcloristas de todo o mundo que se achegaban a Faro para aprender do traballo que alí se estaba a facer, para consultar os seus ficheiros ou para falar sobre a clasificación de etnotextos. Nese lugar de traballo, rigoroso e constante, puideron dispoñer das edicións dixitais do catálogo portugués e do ATU, e consultar catálogos rexionais difíciles de conseguir. Paulo deume sempre solución aos problemas que ía tendo na elaboración do *Catálogo tipolóxico de contos galegos* (2010) e non poucos contos foron clasificados con tipos «Cardigos». Estou certa de que sen o CEAO e os seus investigadores o traballo que fixen sería máis limitado. Só desexar que nun breve período de tempo o Arquivo de Contos Portugueses que garda en papel o CEAO sexa dixitalizado e posto na web a disposición dos usuarios de todas as partes do mundo.

Parabéns, pois, a Isabel Cardigos e a Paulo Correia polo seu excelente *Catálogo dos Contos Tradicionais Portugueses*. Unha obra que está a ser de grande utilidade para quen se compromete no difícil labor de poñer orde clasificatorio na narrativa tradicional do seu país, en especial para aquelas persoas que traballamos na área lusófona. O meu agradecemento especial para Paulo Correia por atender sempre e decontado ás miñas demandas.

Un catálogo máis da narrativa oral en Europa que debería ser tamén útil para a construción da comunidade dos europeos máis alá das fronteiras lingüísticas e facilitar o intercambio de valores sociais e coñecementos da intimidade humana, presentes neste patrimonio oral que desde tempos inmemoriais nos acompaña.